

ESTABLISHED FREEDOM AND ECONOMIC WEALTH

ATILLA YAYLA - ŞERAFETTİN OKAN YAYLA

Atilla Yayla, İstanbul Medipol Üniversitesi Öğretim Üyesi,
Mail: atillayayla@yahoo.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8047-3128>

Şerafettin Okan Yayla, Halk Bankası,
Mail: serafettinokanyayla@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-1575>

ABSTRACT

Economic development is something desired by almost all individuals and societies. Every individual and society wish to improve their living conditions and to live a more prosperous life. Human history is very promising in this respect. Economic development can be studied under the concepts of wide and intensive growth. In wide economic growth an increasing population can survive under the same living conditions. In intensive economic growth despite the big increase in human population human beings can have much better lives . Wide economic growth happened in different places at different times in history. However the longest intensive economic growth took place in the West after the Industrial Revolution in 1750s and it is still going on. However this does not mean that intensive economic growth is something unique to certain parts and cultures of the world. Intensive economic growth can be realized in every country if its conditions do exist. It is possible to count the requirements of institutionalized freedom as below: private property; exchange and division of labour; the right to compete; freedom of contract; free internal and international trade; reasonable and just taxation; rule of law; sound money; limited, responsible and democratic political governance; constitutional human rights regime and transparent and accountable public administration. The more these institutions exist the more successful economic growth will be.

Keywords: Economic Development, Wide Growth, Intensive Growth, Welfare Level, Institutionalized Freedom

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 07.07.2025
Kabul Tarihi: 05.11.2025
Yayın Tarihi: 11.11.2025

Makaleye Atıf Bilgisi

YAYLA Atilla, YAYLA Şerafettin Okan, (2025). "Kurumsallaşmış Özgürlük ve Ekonomik Zenginlik". *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 21 Sayı: 69 (256-288).

muhafazakârdüşünce • yıl: 21 - sayı: 69 • Temmuz-Aralık 2025

ATILLA YAYLA - ŞERAFETTİN OKAN YAYLA

Öz

Ekonomik gelişme neredeyse bütün bireylerin ve toplumların en temel hedefleri arasındadır. Her birey ve her toplum hayat şartlarını iyileştirmek ve daha müreffeh bir hayat yaşamak ister. İnsanlık tarihi de bu bakımdan umut vericidir. Ekonomik büyüme; yaygın büyüme ve yoğun büyüme olarak iki başlık altında ele alınabilir. Yaygın büyüme artan nüfusun aşağı yukarı aynı hayat seviyesinde tutulabilmesi anlamına gelirken yoğun büyümede katlanan nüfus kat kat iyileşen hayat şartlarında yaşayabilmektedir. Dünya tarihi değişik yerlerde ve zamanlarda yaygın büyümeye şahit olmuştur. Yoğun büyüme ise daha az görülür. Tarihin şahit olduğu en uzun ve en kalıcı yoğun büyüme dalgası Batı dünyasında 1750'lerde gerçekleşen Endüstri Devrimi ile ortaya çıkmaya başlamıştır ve hâlen devam etmektedir. Ancak bu, ekonomik büyümenin belli bir coğrafyaya ve kültüre ait bir durum olduğu anlamına gelmez. Ekonomik büyüme bunun şartlarına sahip her ülkede ve coğrafyada vuku bulabilir. Ekonomik büyümenin önemli şartlarına kurumsallaşmış ekonomik özgürlük adı altında bakabiliriz. Bunlar özel mülkiyet; mübadele ve iş bölümü; rekabete girme hakkı; serbest iç ve dış ticaret; makul ve adil vergileme; hukukun hâkimiyeti; sağlam para; sınırlı, sorumlu ve hesap verir siyasal yönetim; anayasal insan hakları rejimi; sivil toplum; şeffaf ve hesap verir kamu yönetimidir. Bir yerde bunlar ne kadar varsa ekonomik büyüme de o kadar başarılı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Gelişme, Yaygın Büyüme, Yoğun Büyüme, Refah Seviyesi, Kurumsallaşmış Özgürlük.

Giriş

Ekonomik gelişme bütün insanların ve ülkelerin arzu ettiği bir olgudur. Hayat şartlarının iyileşmesi ve refah düzeyinin yükselmesi, hemen hemen her insanın bireysel olarak ve her toplumun bir bütün hâlinde ulaşmaya çalıştığı bir hedeftir. Bu doğrultuda, dünya ülkeleri arasında, ilerleme, gelişme ve kalkınma kavramları âdeta eş anlamlı kullanılarak bir ekonomik ilerleme, gelişme ve kalkınma yarışı yürütüldüğü söylenebilir (Taner, 2018, s. 1-13).

Bir toplumun kaydettiği maddi gelişme ve ulaştığı refah seviyesi, geleneksel olarak bazı ekonomik göstergelerde ifadesini bulur ve onlar üzerinden tartışılır. Kişi başına millî gelir, gayrisafi yurtiçi hasıla, temel ihtiyaç maddelerinin tüketim miktarı, sağlık ve eğitim imkânları, altyapı yatırımları bunların başlıcalarıdır. Bunlarda zaman içinde ortaya çıkan değişime ve gelişmelere bakarak ülkelerin durumunu anlayabilir ve ülkeleri birbirleriyle karşılaştırabiliriz (Snowden, 2015, s. 37-47).

Ancak ekonomik gelişme hem ortaya çıkması hem de sonuçları itibarıyla çok boyutlu bir olgudur. Başka bir deyişle bir ülkenin iktisaden gelişmesi ve zenginleşmesi birçok faktörün sonucudur. Bunlar arasında ekonomik nitelikli -sermaye, nitelikli iş gücü, girişimcilik becerisi, yatırım, tasarruf vs. gibi- faktörler yanında, ekonomik veya parasal terimlerle izahı kolay olmayan -iş ahlakı, çalışma disiplini, sağlam hukuk sistemi ve özgürlük gibi- sosyal faktörler de bulunmaktadır.

Bu çerçevede, bir ülkede ekonomik gelişme ve maddi refah yolunun açılması, sadece ekonomi alanıyla ilgili düzenlemelere bağlı olmayıp, genel olarak özgürlükleri koruyan bir hukuki ve siyasi çerçevenin tesisini de gerektirmektedir. Özellikle de etkileri bakımından ekonomi ile doğrudan bağlantılı olan siyasi engellerin anlaşılmamasını ve ortadan kaldırılmasını zaruri kılmaktadır. Yüzeysel bir inceleme bile bu bakımlardan daha ileri, yani daha özgür ülkelerin daha zengin -veya daha zengin ülkelerin daha özgür- olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, özgürlük-ekonomik gelişme ilişkisi, aslında bir bakıma, basit ve kolay anlaşılır bir gerçekliktir.

Bu çalışma, ilk olarak özgürlük ile ekonomik gelişme arasındaki bu ilişkiye, iktisat ve tarih açısından küçük de olsa bir ışık tutmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak bu çerçevede, gelişmenin insanların yaşam düzeyinde ortaya çıkardığı iyileşmeleri ele almaktadır. Ardından, ekonomik gelişmeyi açıklamada kullanılan ve yanlış veya yetersiz olan yaklaşımlara değinmektedir. Daha sonra, kurumsallaşmış özgürlüğü tanımlamakta ve bu özgürlüğün açılımlarını ele almaktadır. Çalışma kısa bir sonuç bölümüyle nihayete ermektedir.

Ekonomik Kalkınma Nedir ve Neden Önemlidir?

Ekonomik kalkınma, yazının başında işaret edildiği üzere, bugünün dünyasında birçok ülkenin en büyük hedefleri arasındadır. Milyarlarca insan, ister kendi hayat şartlarının iyileşmesi isterse ülkelerinin dünya ülkeleri arasında gelişmişlik sıralamasında yukarılara tırmanması anlamında olsun, devamlı olarak ekonomik büyümeden ve kalkınmadan bahsetmektedir. Aynı tartışmanın Türkiye’de de sürekli gündemde olduğu açıktır. Türkiye’nin, haklı olarak, neredeyse ekonomik kalkınmayla takıntılı bir ülke hâline geldiği söylenebilir. Bunun bir sebebi, yüzyıllardan beridir “Batı” karşısında “geri kalmış” olmanın yol açtığı psikolojik eziklik ve eksiklik olabilir.

Türkiye halkı, emperyal geçmişinin ve diğer pek çok Batı dışı toplumdan farklı olarak bir sömürge dönemi yaşamış olmamasının da etkisiyle, Batı’ya nispetle ikincil konumda olmayı kabullenememektedir. Bu bağlamda ekonomik kalkınma, vatandaşlarının hayat şartlarının iyileşmesinin yanında, geçmişte yitirilen “dünyada etkili ülke” konumuna yeniden kavuşmanın başlıca yolunu teşkil etmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve komünist ülkelerin çökmesiyle ekonomik kalkınmanın bir başka boyutu daha gündeme gelmiştir. Bu, ekonomik kalkınma ile özgürlük arasındaki ilişkidir. Hem teorik hem ampirik birçok çalışma, özgürlük ile ekonomik kalkınma arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Daha açık söylemek gerekirse özgürlüğün, bu çalışmada da işaret edileceği üzere, ekonomik kalkınmanın ön şartı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak özgürlüğü sadece ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak görmek yanıltıcı olacaktır. Özgürlük ekonomik hayattan daha geniş bir alanı ilgilendirmektedir. Kısacası, o, insanın şeref sahibi bir varlık olarak yaşayabilmesi ve kendi kendini gerçekleştirebilmesi için de olmazsa olmazdır. Bu çalışmada daha çok özgürlük-ekonomik kalkınma ilişkisi üzerinde durulacak olması, özgürlüğün insan hayatı için taşıdığı önemin diğer boyutlarının gözden kaçırıldığı kanaatine sebep olmamalıdır.

Ekonomik kalkınma-gelişme en başta ampirik olarak tespit edilebilir. Dünya ekonomik haritasına bakıp ekonomik kalkınmanın dünyanın zengin ülkelerinin içinde bulunduğu ekonomik durum olduğunu söyleyebiliriz. Bu şu anlama gelir: Ekonomik kalkınma dünyanın zengin-gelişmiş ülkeleri arasına girmeye yeterli ekonomik güç seviyesine ulaşmaktır. G7 (Group of Seven) ülkeleri olarak adlandırılan ülkeler, dünyanın ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkeleridir. On yıllar boyunca gelişmiş ülkelere gıptayla bakılmış ve onlar gibi olmak hemen her ülke tarafından istenmiştir. Ancak son yıllarda dünya

ekonomik haritası hızla değişmektedir. Bu yüzden, ekonomik kalkınmanın, “kalkınmak, gelişmiş bir ülke olmaktır” türünden totolojik tanımlarıyla yetinmeyip, kalkınmanın-gelişmenin öyle olmamaya nispetle neleri değiştirdiğiyle de ilgilenmek gerekmektedir.

Ekonomik gelişmenin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için ekonomik büyümeyi ikiye ayırabiliriz: Yaygın büyüme ve yoğun büyüme (Lal, 2006, s. 139).

Yaygın büyüme bir coğrafyada nüfusun az da olsa artmasına rağmen insanların varlıklarını aşağı yukarı aynı hayat şartlarında sürdürebilmelerini sağlama hâlidir. Nüfus artar ama bu hayat seviyesinde ciddi bir gerilemeye sebep olmaz. Artan nüfus da aynı refah seviyesine ortak olabilir. Hatta ortalama refah seviyesi bir miktar yükselebilir.

Bunu bir örnekle şöyle açıklayabiliriz: A ülkesinde X yılında 10 milyon insan kişi başına 5.000 TL yıllık gelirle yaşamaktadır. X+10 yılında nüfus 12 milyona (10+2) çıkmıştır, kişi başına gelir ise hâlâ 4500-5500 TL civarındadır. Bu ülkede nüfus artmış fakat millî hasıla da artmıştır. Bu sayede insanlar X yılında olduğu gibi X+10 yılında da aşağı yukarı aynı şartlarda yaşamaktadır. Yani ülke artan nüfusu aynı refah seviyesinde barındırabilmekte, insanlar hayata, eskisine benzer biçimde tutunabilmektedir. Burada bir ekonomik gelişme-büyüme vardır. Buna yaygın büyüme adı verilir. Dünyanın birçok yerinde, birçok tarih döneminde yaygın büyüme gerçekleşmiştir.

Ekonomik kalkınma olgusunun açıklanmasına asıl katkı yapan kavram yoğun büyümedir. Yoğun büyüme nüfusun çok belirgin bir şekilde artmasına rağmen refah seviyesinin de gözden kaçırılmayacak şekilde yükselmesini sağlar. Yoğun büyümede bir taraftan nüfus artmakta diğer taraftan da bu artışa paralel olarak ortalama refah seviyesi yükselmektedir.

Yoğun büyüme de aynı örnekle şu şekilde açıklanabilir: A ülkesinde X yılında 10 milyon kişi, kişi başına 5.000 TL gelir ile hayatını sürdürmektedir. Aradan 10 yıl geçip X+10 yılına gelindiğinde nüfus 20 milyona çıkmış, kişi başına gelir ise dörde katlanarak 20.000 TL'ye yükselmiştir. Yani nüfusun %100 artmasına rağmen kişi başına gelir dörde katlanmıştır. Başka bir deyişle, nüfustaki büyük artışa rağmen insanların ortalama hayat şartları kat kat iyileşmiştir. İşte bu yoğun büyümedir. Buradan hareketle ekonomik gelişmenin “bir ülkenin kişi başına gelir ile ifade edilen refah seviyesinin hızla ve istikrarlı biçimde yükselmesi” olarak tanımlanması mümkün ve doğrudur.

Yaygın büyüme, dünya insan nüfusunundaki hızlı ve sürekli artışın gösterdiği üzere, birçok zaman birçok yerde olmuştur ve olmaktadır. Buna karşılık, yoğun büyüme dünya tarihinde uzunca bir dönem boyunca daha ender görülmüştür. Dünya iktisat tarihi çalışmaları Çin, Hint, İslam, Avrupa coğrafyalarında yoğun büyüme dönemleri yaşandığını bildirmektedir. Ne yazık ki bu dönemler çoğu zaman çok kısa sürmüş ve getirdikleri kazançlar onları izleyen reaksiyoner ekonomik modellerin hükümlerlik dönemleri tarafından törpülenmiştir. Tarihin en uzun süreli yoğun büyüme devresi 1750’lerden itibaren “Endüstri Devrimi” adı altında Batı Avrupa’da ortaya çıkan, günümüze kadar süren ve son zamanlarda dünyanın başka yerlerinde de belirmeye başlayan büyümedir. Bu bilgiler ışığında şunu kesin ifadelerle söyleyebiliriz: Ekonomik kalkınma coğrafyaların kesintisiz ve uzun süreli olarak yoğun bir ekonomik büyüme gerçekleştirmesidir. Ancak bu tanımın bir anlam ifade edebilmesi için, ekonomik kalkınmanın insanların hayatında değiştirdiği ve insanlara kazandırdığı değerler açısından incelenmesi gerekmektedir.

Ekonomik Kalkınma İnsanlara Ne Sağlar?

Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar ülkeler ekonomik gelişme bakımından karşılaştırılırken yıllık demir-çelik, elektrik, çimento, kömür, petrol üretimi ve tüketimi rakamlarına bakılırdı. Devletlerin bireylerden önce geldiği, Soğuk Savaş’ın hüküm sürdüğü ve enformasyon teknolojisinin ilkel olduğu bir dünyada bu normal sayılabilirdi. Bugün ekonomik gelişmeye daha bütüncül ve daha insan odaklı bakılmaktadır. Yukarıda sayılan malların üretimi nispi önemini korusa bile, bunların üretilmesinin amacının insana hizmet etme, insanın hayat şartlarını iyileştirme olduğu kabul edilmekle birlikte başka ölçütler öne çıkarılmaktadır.

Ekonomik kalkınmanın bir sonucu (veya işareti) kişi başına gelirde meydana gelen yükselmedir. İktisatçılar sık sık sabitlenmiş dolarla ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyini karşılaştırarak kalkınma seviyesini ölçerler. Daha güvenilir istatistikler sunması ve gelişmekte olan ülkeler için bir rol modeli ve dünya ekonomisinin merkezi olarak görülmesi nedeniyle, aşağıdaki tabloda yer alan ABD verilerine göz atabiliriz. Grafik, ABD’de kişi başına düşen gerçek ücretlerin nasıl değiştiği hakkında fikir vermektedir. Grafiğin gösterdiği üzere, ABD’de 1890’dan beri ortalama çalışma saatleri %50’ye yakın oranda düşmüş ve saat başı ücretler istikrarlı şekilde artarak aşağı yukarı dörde katlanmıştır.

Ancak kişi başına gelirden meydana gelen değişim, ekonomik gelişmenin gerçek boyutlarını tam olarak anlamaya her zaman yetmemektedir. Bu yüzden, hayat şartlarındaki iyileşmeye somut alanlar ve gündelik hayattaki yansımalar açısından da bakmalıyız.

Bu yapıldığında, özellikle 20. yüzyılda, genel olarak hayat standartlarında muazzam bir iyileşme olduğu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tablo belli başlı alanlarda yansıttığı bilgilerle bu konuda iyi bir fikir vermektedir (Moore ve Simon, 1999):

20. Yüzyılın 25 Harika Trendi

Trend	1900-1920	1995-1998
Ortalama ömür	47	77
Bebek ölümleri (her 1000 canlı doğumda)	100	7
Bulaşıcı hastalıktan ölüm (her on bin kişide)	700	50
Kalp hastalığı (her yüz bin kişide)	(1950 yılı) 307	126
Kişi başına GSMH (1998 fiyatlarıyla)	4800\$	31500\$

Endüstriyel ücret (1998 fiyatlarıyla)	3.40\$	12.50\$
Hane halkı varlıkları (1998 fiyatlarıyla, trilyon)	6\$	41\$
Haftalık çalışma saati	50	35
Tarım işçileri (iş gücü yüzdesi)	35	2,50
TV sahipleri (hane halkı %)	0	98
Konut sahipleri (hane halkı %)	40	66
Elektrik kullanımı (hane halkı %)	8	99
Telefon görüşmeleri (yıllık, kişi başına)	40	2300
Ulaşım araçları (hane halkı %)	1	91
Lise mezuniyeti (%)	22	88
Buğday fiyatları (dolar)	4,1	0,2
Üniversite mezuniyeti (kadınlar)	34	55
Hava kirliliği (kurşun, mg/100 m ³ hava)	135 (1977)	4
Bilgisayar sahipleri (hane halkı %)	1	44

Tarihe uzun dönemler açısından ve karşılaştırmalı perspektifle bakmayanlar, bu iyileşmenin sadece zenginlere, imtiyazlı zümrelere yaradığını düşünebilir. Günlük hayatta şahit olduğumuz veya medya tarafından haber değeri taşıdığı için yansıtılan eşitsizlikler ve acılar da bizi böyle düşünmeye itebilir. Ancak gerçek tam tersidir. Ekonomik kalkınma hayat standartlarını fakirler için de iyileştirmiştir. Aşağıdaki “Yaşama Standartlarında Yükselme” başlıklı tablo (Lebergott, 1976, 8) bu bakımdan çok aydınlatıcıdır.

Yaşama Standartlarında Yükselme

Trend (hane halkı oranı)	1900'de bütün aileler arasında	1970'te fakir aileler arasında
Sifonlu tuvaletler	15%	99%
Musluk suyu	24%	92%
Merkezî ısıtma	1%	58%
Oda başına bir veya daha az kişi	48%	96%
Elektrik	18%	99%
Otomobiller	1%	41%

“1971'den Beri Fakirlerin Hayatında Maddi İlerlemeler” başlıklı tablo da (Cox ve Alm, 1999, 15) ekonomik kalkınmanın fakir insanların hayatına etkileri hakkında fikir vermektedir:

1971'den Beri Fakirlerin Hayatında Maddi İlerlemeler

Trend (hane halkı oranı)	1984'te fakir aileler	1994'te fakir aileler	1971'de fakir aileler
Çamaşır makinesi	58,2	71,7	71,3
Kurutma makinesi	35,6	50,2	44,5
Bulaşık makinesi	13,6	19,6	18,8
Buzdolabı	95,8	97,9	83,3
Soba	29,2	28,6	32,2
Mikrofırın	95,2	97,7	87
Renkli televizyon	70,3	92,5	21

Video kaydedici	3,4	59,7	0
Kişisel bilgisayar	2,9	7,4	0
Telefon	71	76,7	93
Klima	42,5	49,6	31,8
Bir veya daha fazla otomobil	64,1	71,8	79,5

Bu istatistiki bilgiler açık bir gerçeği sergilemektedir. Ekonomik kalkınma fakirler de dâhil olmak üzere toplumun her kesimine fayda sağlamaktadır. Başka bir şekilde ifade edilirse ekonomik kalkınma fakirliği azaltmaktadır. Günümüzde çok istismar edilen ve ekonomik gelişmeyi engelleyecek politikaların meşruluk gerekçesi olarak kullanılmak istenen sevimsiz olgular da çoğu zaman ekonomik kalkınmanın değil ekonomik kalkınma olmamasının sonucudur. Bunlardan biri dünyada 1 veya 2 dolardan az günlük gelirle yaşamak zorunda olan insanların sayısıdır. İstatistikler günde bir dolardan az gelirle yaşayanların sayısının azaldığını göstermektedir.

Bir dolardan az gelirle yaşayanların oranı

Yıl	Oran
1820	80%
1950	50%
1980	30%
2003	20%

Yine istatistiklere göre 2003 itibarıyla 2 dolardan az gelirle yaşayanların oranıysa %40'tır.

Bazı gelişmelerin altı özellikle çizilmelidir. Ev kadınlarının 19 ve 20. yüzyıldaki hayatları üzerinde yapılacak bir karşılaştırma, hayat şartlarının nasıl iyileştiğini bütün çıplaklığıyla gösterecektir. 1900'de bir ev kadınına 24 saat ev işlerini görmek için yetmezdi. Tipik bir ev kadını her yıl sobasına tonlarca odun veya kömür taşımak, lambalarını yağ ve gaz ile doldurmak, elbise yıkamak, banyo ve bahçe için tonlarca suyu taşımak veya kuyudan çekmek zorundaydı. İnsanların ortalama ömür süreleri de hayat şartlarındaki gelişme açısından iyi fikir vermektedir. 20. yüzyılın başlarında ortalama ömür beklentisi 42 yıldır.

Yüzyılın sonunda 75 yıla çıktı. 20. yüzyılın başında 42 yaşında bir insan, ölü-mü yaklaşmış bir ihtiyardı; bugün 42 yaşındaki insanlar hayatlarının baharını yaşayan kimseler olarak kabul edilmektedir. 18. yüzyılda bir işçi hayatta kala-bilmek için günde 16-20 saat çalışmak zorundaydı. 10 yaşına gelmiş çocukların kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazanmaları istenirdi. Bugün bir işçi 8 saat çalışarak ortalama bir hayat yaşayabilmektedir. Çocuklar yıllarca okullarda tutulabilmekte ve çocukluk çağı 20'li yaşlara kadar uzatılabilmektedir.

Kısacası, ekonomik kalkınma, özellikle 20. yüzyılda, insan hayatının çehre-sini değiştirmiştir. Ekonomik kalkınma genel olarak daha uzun, daha sağlıklı, daha müreffeh, daha zevkli bir hayat demektir. İnsanlar bu yüzden ekonomik kalkınmayı istemektedir. Bu eğilim birçok filozof tarafından yapılan insan ka-rakteriyle ilgili tespitlerle de uyumludur. İnsanlar, normal olarak kendilerinin ve yakınlarının hayat şartlarının iyileşmesini arzu eder ve bunun için çaba gösterirler. Ekonomik kalkınma işte bu arzunun yansımalarının bir neticesidir.

Ekonomik Kalkınma Mümkündür

Dünyanın son üç asrının ekonomik açıdan bize verdiği mesaj ekonomik kalkınmanın, yani uzun süreli yoğun ekonomik büyümenin mümkün oldu-ğudur. Bunun anlaşılması çok önemlidir; zira bu kavrayışın hem ekonomik hem de siyasi bakımdan bazı önemli sonuçları vardır.

Ekonomik kalkınmanın mümkün olması, fakirliğin “kader” olmadığını gös-terir. Allah yeryüzüne gönderdiği insanlara zenginliği doğrudan bahşetmemiş, zenginlik üretmeye uygun bir insan yapısı ve tabiat ile dolaylı olarak vermiş-tir. Bugün sahip olduğumuz dünya zenginliği insanların çabalarının birikimli sonucudur. Hem tarih bilğimiz hem akli muhakeme insanların dünyaya fakir geldiğini ispatlıyor. Uzun zaman fakir kaldığını da. Bir zamanlar her insan ve her toplum fakirdi. Bugünse bazı toplumlar zengin, bazıları fakir; ama bugünün fakirleri bile eskinin zenginlerinden daha zengin. Teknolojik icatlar ve yeni ürünlerle birlikte düşünüldüğünde bugünün fakirleri ile eskinin zenginleri (hat-ta siyasi iktidar sahipleri) arasındaki mesafe bugünün fakirleri lehine açılmakta.

Eskinin zenginlerinin pek azı bolluk içinde yaşadı. Onlardan kalan muh-teşem saraylar ve eserler bizi yanıltmasın. Londra'daki Buckingham Palace ve İstanbul'daki Topkapı Sarayı, muhteşem mimarilerine, güzel bahçelerine, büyüleyici halılarına ve mobilyalarına rağmen rahat ve müreffeh bir hayat için uygun değildi. Sarayların ısıtma ve soğutma sistemleri her zaman problemliydi. Bu mekânlar bugünkü fakir evlerinden daha az hijyenikti ve genellikle kötü kokuyordu. Zenginlerin sağlık şartları da fakirlerinki gibi kötüydü. Bugünün

sıradan ilaçları ve aletleri yoktu. Kanuni Sultan Süleyman, Topkapı Sarayı'nı verse bir aspirin alamazdı. Ne kadar aristokrat-asil olunursa olunsun, lambalar, televizyonlar, radyolar, telefonlar, soğutucular, bilgisayarlar temin edilemezdi. İçten yanmalı motorlarla çalışan otomobiller, kamyonlar, otobüsler, inşaat ve çiftçilik ekipmanları, trenler ve gemilere ulaşılamazdı. Fakir tarlasını omuz gücüyle sürmeye mahkûmdu ama zengin de en fazla hayvan gücüne dayanabilirdi. Kısacası, aralarındaki farklılık ne ve hangi boyutta olursa olsun, bütün insanlık fakirdi. Son üç yüzyılın yoğun büyümesi insanlığın fakirlik boyunduruğu altında yaşamaya mahkûm olmadığını kanıtladı.

İşte bundan dolayı ekonomik kalkınmayı sağlamayı, fakirlikten kurtulmayı bir hedef olarak önümüze koyabiliyoruz. Çünkü bunun mümkün olduğunu biliyoruz. Eğer bugün dünyanın bazı yerlerinin ülkemizden zengin, hem de çok daha zengin olduğunu bilmeseydik zengin olma, ekonomik bakımdan kalkınma gibi ideallerimiz olmazdı. Bu ideallere ulaşmak için çalışmazdık. Ekonomik kalkınmanın, iktisadî refahın altında ve arkasında nelerin yattığını araştırmazdık.

Fakirlikten kurtulmanın, yani iktisadî bakımdan kalkınmanın mümkün olduğunu İkinci Dünya Savaşı sonrası ülke örneklerinden de biliyoruz. Savaşta yıkılan Almanya ve Japonya bir nesil içinde, ekonomik dev hâline gelmiştir. Uzak Doğu Kaplanları denilen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore aynı şeyi yaparak bir nesil içinde fakirlik çemberinden çıkmıştır. 1960'tan 2000'e kadar bu dört Asya Kaplanı yılda ortalama %5 kişisel gelir büyümesi sağlamış ve toplam gelirlerini en az 7 kat artırmıştır. Bu tempoyla Hong Kong ve Singapur, Birleşik Krallık'ı (İngiltere) geride bırakmışlardır. Şimdi yine Doğu'da Hindistan ve Çin aynı yolda mesafe almaktadır. Demek ki, ekonomik kalkınma mümkündür.

Ekonomik Kalkınmayı Açıklamada Yetersiz Yaklaşımlar

Ekonomik kalkınma mümkün olduğuna, fakirlik hiçbir ülkenin kaderi olmak zorunda olmadığına göre, cevabını vermemiz gereken ana soru, hangi faktörlerin ekonomik kalkınmayı sağladığıdır. Bu soruya neredeyse herkesin bir cevabı vardır; ancak cevapların çoğu anlamsız, harcıâlem, şablon cevaplardır. Bunlardan başlayarak ekonomik kalkınmanın anahtarlarına ulaşmaya çalışabiliriz.

En başta şunu vurgulayalım: Ekonomik kalkınma belli bir dine veya coğrafyaya bağlı veya mahsus değildir. Dünyanın en zengin kısmının çok yakın zamanlara kadar "Hristiyan Batı" olması, bazı kesimlerde sanki ekonomik

kalkınmanın Batı'nın eşsiz, tekrarlanamaz, taklit edilemez bir özelliği veya Hristiyanlığın sonucu olduğu yolunda kanaatler uyandırmıştır. Bu kanaatlerin hepsi yanlış ve temelsizdir. Mesela ekonomik kalkınma ve Hristiyanlık ilişkisine bakalım. Hristiyanlık çağının ilk milenyumunda, seçkin sınıfın üyesi olan az sayıda güçlü birey haricinde herkes fakirdi. O kadar ki, maddi hayat şartları, nispi olarak, bugün Etiyopya, Bangladeş gibi ülkelerde hüküm süren hayat şartlarından daha kötüydü. Bunun sebebi ekonomik gelişme görülmemesi, yani üretimin mevcut nüfusu besleyecek ve artan nüfusu hayatta tutacak düzeyde olmaması ve artmamasıydı. Hristiyanlığın ilk bin yılında hastalık, pislik, periyodik açlık, yüksek çocuk ve anne ölümü çok yaygındı. Bu hayat şartları ikinci milenyumun büyük bölümünde de sürdü. Ünlü filozof Thomas Hobbes bu yüzden 1651'de yayımlanan klasik kitabı *Leviathan*'da "insanın insanın kurdu" ve gözlediği dönemde insan hayatının "kısa, zor, vahşi" olduğunu yazdı. Hristiyanlık ekonomik kalkınmanın anahtarı olsaydı, Hristiyanlığın doğmasına ve yayılmasına paralel olarak ekonomik gelişmenin de vuku bulmuş olması gerekirdi. Oysa böyle olmadı.

İnsanlık tarihinin en uzun süreli yoğun büyümesi Hristiyan dünyasında başladı ama büyüme alanı Hristiyanların bulunduğu her yeri değil, yalnızca bazı yerleri kapsadı: Bu alanın adı Batı Avrupa'ydı. Batı kelimesi Hristiyan dünyasının tamamına işaret ediyorsa bu dünyanın Batı Avrupa dışındaki yerleri fakir ve geriye. Hâlen de nispeten öyledir. Hristiyan Latin dünyası, Güney Avrupa, Doğu Avrupa, Batı Avrupa'nın gelişme trendini ya hiç yakalayamadı ya da hep geride kaldı. Dolayısıyla Hristiyanlığın bazı yorumları ekonomik kalkınmaya daha elverişli zemin hazırlamaya katkıda bulunabilecek olsa bile, Hristiyanlıkla ekonomik kalkınma arasında bire bir sebep sonuç ilişkisi yoktur. Öyle olsaydı bugün, mesela Uzak Doğu'nun Hristiyan olmayan yerlerinin kalkınmasını izah edemezdik. Aynı şekilde, Hristiyan Batı'nın tarihin büyük kısmı boyunca, hatta 1500'lere kadar, Hint, Çin ve İslam coğrafyasının gerisinde kalmış olmasını da açıklayamazdık (Lal, 2006, s. 62 vd.).

Batı Avrupa, yaygın kabule göre, 1500'lerde Rönesans ile birlikte içinde bulunduğu kalıbı kırmaya ve 1750'lerde başlayacak Endüstri Devrimi'nin temellerini atmaya başlamıştır. Bu bilinçli bir çaba değildir. Birçok faktörün bileşiminin tesadüfi sonucudur. Bu faktörlerden bazılarını yine Hristiyanlıkla, ama Hristiyanlığın Protestan koluyla ilişkilendiren bir yazar da Max Weber'dir.

Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde Batı'da zenginliği kapitalizmin, kapitalizmi ise Protestan ahlakının yarattığını ileri sürmüştür. Bir ara çok popüler olan bu tez de artık ciddi biçimde sorgulanmaktadır.

Weber'in tezinde kısmi bir doğruluk olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Kapitalizmin elbette her türü değil, ama piyasa ekonomisiyle özdeş türü Batı Avrupa'nın zenginliğinin ana sebebi olmuştur. Ama serbest piyasa ekonomisiyle Protestan ahlakı arasında kurulan kopartılamaz Weberyen ilişki çok tartışma götürür. Deepak Lal gibi birçok önemli iktisatçı, ilişkinin tersine olduğunu söylemektedir. Protestan ahlakı serbest piyasa ekonomisi modelini yaratmamış, serbest piyasa ekonomisi Hristiyanlık içinde yeni bir ahlak kodunu dayatmıştır. Ayrıca, Weber'in Hristiyanlık içinde Protestanlık lehine yaptığı vurgunun maddi temellerinin bulunmadığı veya zayıf olduğu anlaşılmıştır. Weber'den sonra bilim adamları ve Katolik uzmanlar tarafından yapılan araştırmalar, piyasa ekonomisinin bazı temel fikirlerinin Protestanlardan önce Katolikler tarafından geliştirildiğini göstermiştir. Bugün sahip olduğumuz ve Weber'in tezini işlerken kullandığı bilgilerle kıyaslanmayacak kadar geniş tarihî ve ampirik bilgiler de Weber'in tezini zorlamaktadır. Modern zamanların ilk piyasa özgürleşmesi ve bütünleşmesi Weber'in inandığı gibi Protestan Hristiyan dünyasında değil, Katolik Kuzey İtalya şehir devletlerinde vuku bulmuştur. Son olarak, Weber'in tezine panteist dünya tarafından yapılan meydan okuma da ihmal edilebilecek bir şey olmaktan uzaktır (Samuel, 2018). Protestanlık ekonomik kalkınmanın tek veya en önemli anahtarı olsaydı, mesela, Hong Kong hiç kalkınamazdı.

Ekonomik kalkınma bir biyolojik gen meselesi de değildir. Bu yüzden, kalkınmış ülkelerin insanların kalkınmamış ülkelerin insanlarından genetik olarak üstün olduğu iddia edilemez. Ekonomik gelişmenin sırrını genlerde arayan yaklaşım neden aynı gene sahip nüfusların iskân ettiği ülkelerin bazılarının zengin, bazılarının fakir olduğunu açıklayamaz. Batı Almanyalıları zenginken, Doğu Almanyalıları niçin fakirdi? Nasıl olup da Kuzey Koreliler açlıktan kıvranırken Güney Koreliler dünyanın en zenginleri arasındadır? Niçin Küba'da yaşayan İspanyol asıllılar fakir, Küba'dan kaçıp Florida'ya mesken tutan akrabaları zengindir? Meksika'da sürünen Meksikalılar niçin Rio Grande'yi geçer geçmez ekonomik başarıya ulaşmaktadır? Bu soruların cevabı hiç kuşkusuz gen tahlilleri gibi akıl dışı ırkçı düşüncelerde yatmamaktadır. Aynı şey tarihî olarak da geçerlidir. Fakirlikten zenginliğe geçişte, mesela İngiltere'de, gen değişikliğinin yolu açtığına dair hiçbir işaret yoktur. Kısaca, genlerle zenginlik arasında bir korelasyon bulunmamaktadır.

Zenginliği kolonyalizme, yani askerî olarak güçlü olanın askerî olarak zayıf olan yerleri işgal edip oranın zenginliklerini talan etmesine bağlayan bir yaklaşım vardır. Kolonyalizmin kısmi bir zenginlik kaynağı olabileceği

doğrudur; ancak sürdürülebilir ve kendi kendisini yenileyebilir bir zenginlik kaynağı yaratabileceği şüphelidir. Bu zor ve karmaşık meselede teferruata boğulmadan şu noktaların altı çizilebilir. Her şeyden önce kolonyalizm özgürlük ve gönüllülük esaslarına dayanan ekonomik serbestî modelinin değil merkantilizmin ve devletçi kapitalizmin bir ürünüdür.

Kolonyalizmin düşünsel ve yapısal zeminini oluşturan merkantilizm, birkaç temel varsayıma dayanan katı bir mantık çerçevesinde temellenir ve şekillenir: Dünyadaki zenginlik sabittir. Bu yüzden bir ülkenin zenginleşmesi (bir) diğer ülkenin veya ülkelerin fakirleşmesi anlamına gelir. Zenginliğin ana kaynağı para ve kıymetli madenlerdir. Barışçıl bir dış politika izlenecekse tek taraflı ticaret yapılmalıdır; yani sadece ihracat yapıp ithalatı engelleyerek ülkeye diğer ülkelerden gelecek para ve maden yığılmalıdır. Bundan daha iyisi, diğer ülkeleri işgal edip oraları yağmalamaktır. Bu yüzden, devletler büyük ordular besler. Orayı burayı işgal edip yağmalar. Yağmalanan zenginliklerin bir kısmını devlet kendi zevk ve ihtiyaçlarını karşılamak için elinde tutar. Geri kalanını ise ülkeyi zenginleştirecek ekonomik aktivitelerde kullanmak üzere devlete eklenmiş “iş adamları” sınıfının emrine tahsis eder.

Bu çerçevede bakıldığında kolonyalizmin yalnızca Avrupa tarihine özgü bir olgu olmadığı daha net biçimde görülür. Her ne kadar kolonyalizm bu tür bir merkantilizmin ürünü olarak genelde Batı Avrupa’ya atfediliyorsa da dünyanın başka yerlerinde de görülmüştür. Japonya’nın Çin başta olmak üzere Asya’daki icraatları, Çin’in etrafına yönelik saldırıları kolonyalizmin Avrupalı olmayan versiyonlarıdır. İslam dünyasında da kolonyalist eğilim ve uygulamalar yaşanmıştır. 1950’lerde sosyalist kolonyalizm doğmuştur. Sovyet Rusya adı konulmamış bir kolonyal statüyü peyklerine empoze etmiştir. Yine de kolonyalizm deyince genellikle aklımıza Batı Avrupa’nın kolonyalizmi geldiği için, merkantilizm ve kolonyalizmin Batı Avrupa’nın zenginliğinin, ekonomik gelişmesinin ana kaynağı olup olmadığını incelememiz gerekmektedir.

Kolonyalizmin kolonilere maliyeti, kolonyalistlere kazancından hem nispi hem mutlak olarak daha büyük olmuştur. Koloniler çok şey kaybetmiş, kolonyalist güçler çok az şey kazanmıştır. Ciddi iktisat tarihçileri Batı Avrupa’nın zenginliğinde kolonyalizmin payının %10’u geçmesinin zor olduğunu belirtmektedir. Avrupa’nın en vahşi kolonyalistleri olan İspanya ve Portekiz, zaman içinde ekonomik kalkınma yarışında en geriye düşmüştür. Klasik anlamda kolonyalist olmayan ülkeler ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyi başarmıştır. O yüzden, kolonyalizmi ekonomik kalkınmanın ana ve yeterli kaynağı olarak saymak imkânsızdır. Kaldı ki ciddiye almaya değer iktisat ta-

rihçileri kolonyalizmin Batı'nın kalkınmasındaki payının %10'u geçemeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca kolonyalizm her ülkeye fayda sağlayamamış, bazı ülkelerde ciddi zararlara sebep olmuştur (Rosenberg ve Birdzell, 1992).

Kolonyalist çağlardan (17 ve 18. yüzyıl) bu yana dünya ekonomisinde vuku bulan gelişmeler ve iktisat ilminin kristalize olan görüşleri ekonomik zenginliğin sabit kalmak mecburiyetinde olmadığını ispatlamıştır. İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si ve Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nden beri ekonomik zenginliğin, başka bir deyişle servetin ne olduğunu ve ne olmadığını biliyoruz. Bir kişinin serveti, kendisinin, aile yakınlarının ve sevdiklerinin-yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamada kullanabileceği mal ve hizmetlerin toplamından müteşekkildir. Bir ülkenin serveti o ülkede yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamada kullanılabilecek mal ve hizmetlerin toplamıdır. Dünyanın serveti ise dünya insan nüfusunun istek ve ihtiyaçlarını karşılamada kullanılabilecek mal ve hizmetlerin yekûnudur. Bireylerin, ülkelerin ve dünyanın serveti çeşitli faktörlere bağlı olarak artabilir de azalabilir de. Bu faktörlerin bir kısmı insanların irade ve denetimi altındadır, bir kısmı değildir. Kontrol edebildiği faktörleri doğru politikalarla kullanan serveti artırır, yanlış politikalarla kullanan azaltır. Bir ülkenin serveti artıyorsa bu, o ülkenin vatandaşlarından bazılarının zenginleşmesi, diğerlerinin fakirleşmesi anlamına gelmez. Muhtemelen eşitsiz bile olsa onların da zenginleşmesi sonucunu verir.

Aynı şey dünya için de geçerlidir. Dünya topluca zenginleşiyorsa -eşitsiz de olsa- birçok ülke zenginleşiyor demektir. Dünya 1750'lerden beri ekonomik bakımdan devamlı büyümektedir. Dünyanın 1900'deki toplam hasılası (dünya hasılası – DH) 1800'dekinden ve 2000'deki DH da 1900'dekinden daha büyüktür. Dünyanın ortalama kişi başına gelirin 1800'den beri 8.5 kat arttığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla zenginleşmek için kolonyalist politikalar izlemeye, işgale ve soyguna ihtiyaç yoktur. Kolonyalizm ne geçmişte ana zenginlik kaynağı olmuştur ne de bugün böyle bir fonksiyonu üstlenmesi mümkündür. Para ve kıymetli maden yığarak ülke zenginleştirilemez. Zenginleşme ekonomik kalkınmayla, yani insan ihtiyaçlarının tatminine sarf edilecek mal ve hizmet üretiminin genişlemesiyle gerçekleşebilir.

Bu konuyu ele almışken modern iktisat düşüncesinde merkantilizmin reddedilmesinin bir başka sonucuna daha işaret etmek gerekir. Kolonyalizm savaşı, saldırganlığı ve işgalciliği teşvik eder. Bu yüzden, dünya barışına zarar verir. Savaş zenginliği tahrip eder. Zenginlik üretecek beşerî ilişkiler alanını daraltır. İnsanları birbirinin düşmanına çevirir. Dolayısıyla merkantilizmin reddi zenginliğe giden yol olduğu gibi, barışa giden yoldur da.

Ekonomik kalkınmayı açıklamada başvurulmuş bir diğer yaklaşım, doğal kaynakların zenginliğin ana kaynağı olduğudur (*The Economist*, 2013, s. 75-86). Bu yaklaşıma göre, bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynak miktarı o ülkenin zenginlik seviyesini belirler. Doğal kaynağı bol olan ülkeler kalkınır, zenginleşir; doğal kaynağı kıt olan ülkeler ise kalkınamaz, zenginleşemez, fakir kalır. Bir ülkenin doğal kaynaklara sahip olmasının olmamasından daha iyi olduğu açıktır. Ancak doğal kaynakların çoğu defa tek başına zenginlik yaratmaya yeterli olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde, doğal kaynaklardan mahrum olmanın ekonomik kalkınmaya engel olamadığı da birçok örnekle ispatlanmış bulunmaktadır. Şöyle de söyleyebiliriz: Bir ülke ekonomik kalkınmanın genel şartlarına sahipse doğal kaynakları olmasa da kalkınabilmekte; bu şartlara sahip değilse zengin doğal kaynakları olsa da kalkınmamaktadır. Hatta bu doğal kaynaklar nepotizme, yozlaşmaya, çürümeye yol açarak kalkınmaya engel olmaktadır.

Bu tespitlerin doğruluğu dünya siyasi coğrafyasında gezinerek kolaylıkla ispatlanabilir. Ekonomik bakımdan neredeyse hiçbir kayda değer tabii kaynağı olmayan Japonya süper bir ekonomik performans göstermiş; zengin kaynaklara sahip Çin on yıllarca ilkel bir ekonomi olmanın ötesine geçememiştir. Bu ilginç ve çelişik ilişki İsviçre-Azerbaycan arasında da geçerlidir. Doğal kaynaklara bol miktarda sahip Azerbaycan fakir kalırken doğal kaynak fakiri ve toprak ve nüfus bakımından Azerbaycan ile aşağı yukarı aynı durumda olan İsviçre zengindir.

Doğal kaynaklar ve ekonomik kalkınma ilişkisi açısından çok aydınlatıcı bir örnek ABD-Sovyet Rusya karşılaştırması ve Hong Kong'un durumudur. ABD ve Sovyet Rusya neredeyse aynı ölçüde zengin tabii kaynaklara sahiptir. Ancak ekonomik kalkınma yarışında iki ülke 1920'lerde birbirinden tamamen koptu. ABD dünyanın en zengin ülkesi hâline gelirken Sovyet Rusya, 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra, Rusya'nın dönemin ekonomik güçleri arasında üst sıralarda işgal ettiği yerden kaydı, altlara düştü. Hong Kong ise bir çeşit ekonomik mucizeye imza attı. İngiliz Milletler Topluluğu'nun bir parçası olan Hong Kong, hiçbir tabii kaynağı bulunmayan, içme suyunu bile dışarıdan getirmek zorunda olan, sürgüne gönderilen kimselerin yaşadığı, aşırı nüfuslu bir kaya parçasıydı. Kıta Çin'i, 1500'lerde Batı Avrupa karşısında yarışı kaybetmesini andırır şekilde, 1948'de komünizmin karanlığına gömüldükten sonra bu sefer Hong Kong karşısında yarışı kaybetti. Çin aklıktan kırılır ve tahakküm altında inerken Hong Kong süratle gelişti ve dünyanın en zengin coğrafyalarından biri hâline geldi. Sonuç olarak doğal kaynak sahipliğiyle ekonomik kalkınma arasında zorunlu bir ilişki yoktur.

Bir siyasi ünitenin (ülkenin) dünya coğrafyasında işgal ettiği yer ile ekonomik kalkınma arasında bir ilişki var mıdır? Şüphesiz, bazı ülkelerin coğrafi konumu onlara dünya ticaretinde nispeten elverişli bir mevki sağlıyor olabilir. Bu özellikle ham madde ve mamul mal naklinin zor şartlar altında yapılmakta olduğu dönemlerde böyleydi. Ancak coğrafi konum tek başına ekonomik kalkınmayı sağlamaya yetmediği gibi, ulaşım imkânlarının artması da bu faktörün önemini iyice azaltmıştır.

Ekonomik gelişmeyi açıklamanın bir diğer yolu, bilim ve teknikteki gelişmelerin ekonomik kalkınmanın öncüsü olduğunun söylenmesidir (Beisner, 2013, s. 63-73). Şöyle denir: “Teknoloji doğmuş ve ekonomik büyüme yolunu açmıştır.” Teknolojik gelişmenin ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğu açık bir gerçektir. Ancak teknolojik canlanmayı neyin başlattığı ve niçin canlanmanın Endüstri Devrimi’nde ve Batı Avrupa’da vuku bulduğu açıklanmadan teknolojik gelişmenin ekonomik gelişmedeki rolü tam olarak kavranamaz.

Yaygın bir teoriye göre, teknolojik bilgi, özellikle bilimsel bilgi tarafından teşvik edilir ve yönlendirilir. Bilgi birikerek artar; bir bilgi bir defa varlık alanına girince bir daha kaybolmaz. Her keşif bir önceki keşfe eklenir; bu süreçte bir süre sonra keşifler içsel bir dinamik kazanır; kendi kendini sürdürür ve yeniden üretir. Her keşif yeni fırsatlar ve imkânlar yaratır. Bu yüzden, sürecin belli bir noktasında, yani insanlık tarihinin belli bir anında teknolojik bir patlayış noktasının olması kaçınılmazdır. Bu patlama 18. yüzyıla denk düşmektedir ve Avrupa’da vuku bulmuştur.

Niçin Avrupa ve niçin 18. yüzyıl? Bazı bilim ve teknoloji tarihçilerine göre bunun sebebi uygun bilimsel ortamın 18. yüzyılda Avrupa’da hazır olmasıydı. Avrupa’da bilim, 17. yüzyılda, Galileo ve Newton’un, Hooke ve Huygens’lerin çağında çiçek açtı. Sayılan isimler ve bazı çağdaşları hem bilim insanları hem de teknolojik icatlar yapan mucitlerdi. Galileo bir matematik ve astronomi bilginiydi ve teleskobu yaptı. Esnek yapıların esnemesi ve tazyiki kanununu bulan parlak fizikçi ve kimyacı Hooke bir hava pompası geliştirdi ve saatler için denge zembereklerini icat etti. Matematikçi ve fizikçi Huygens sarkaç saatini (pendulum) icat etti ve yakıt olarak barut kullanan bir tür içten yanmalı motor üzerinde düşündü. Matematik ve mekaniğin bir araya gelmesiyle 17. yüzyılda teori ile pratik birleşti. Bilgi birikimi arttı ve bilgi yayıldı. Teknolojik devrimin entelektüel temelleri artık hazırды (*The Economist*, 2013, s. 82-83).

Birbiri peşi sıra gelen buluşlar bu entelektüel ortam içinde gerçekleşti. Atmosfer baskısının keşfi, muhtemelen bir bilimsel bulgunun hayati bir tek-

nolojinin doğmasına nasıl katkı verdiğinin en iyi göstergesidir. Bu teknoloji, Endüstri Devrimi'nin neredeyse tek başına itici gücü olan buhar makinesidir. Atmosfer baskısının gücü birçok başka icadın yolunu açmıştır. Evangelista Torricelli'nin atmosfer basıncının varlığını keşfetmesinin ardından, Otto von Guericke de atların, içlerindeki hava boşaltılmış ve birbirine iliştilmiş iki yarım küreyi birbirinden ayırmakta başarısız kaldıkları meşhur deneyiyle bu gücü gösterdi. Başka mucitler de bu atmosferik gücü bir kaynak olarak kullanma yol ve imkânlarını araştırmaya başladı. Bir asır süren bu çabaların zirvesi James Watt'ın 1774'te üretilmeye başlanan buhar motoruydu.

Bilimin teknolojik gelişmeye yol açtığı teorisi, bundan dolayı, akla makul gelen ve kısmen doğruluğu bulunan bir teoridir. Ancak teknolojik gelişmeyi tam manasıyla açıklamaya yetmez (Rosenberg ve Birdzell, 1992, s. 227). 19. asrın sonlarına değin genel olarak teknolojik gelişme bilimsel ilerlemeye dayanmadı. Elimizdeki verilere göre 1750 ile 1860 arasındaki hayranlık ve hayret verici icatlar silsilesinin kahramanı mucitlerin pek azı bilim insanıydı. Çoğu bilimsel eğitim almamış, bilimsel bilgiden kitabi anlamda haberi olmayan pratik adamı ustalar, diğerleri sınırlı bilimsel eğitim gören mühendislerdi. Onlar sağduyulu, meraklı, becerikli, enerjik insanlardı. Watt'ın kendisi için söylediği gibi, hedefleri, anlamak ve izah etmek değil, daha düşük maliyetle daha iyi işleyen makineler yapmaktı. Bu durum 18. yüzyıldaki tüm endüstri dallarında aynıydı. 1750-1850 arasında gemi yapımında, madencilikte, metalürjide, tekstilde, yiyecek işlemede ve diğer alanlarda çığır açıcı aletler bilimsel atılımlardan ziyade tecrübe ve hüner rehberliğinde bıkıp usanmadan yapılan sayısız deneme-yanımların meyvesiydi. Mesela İngiliz ekonomisini kanatlandıran, tekstili çıkırıktan sarma makinesine taşıyan teknolojik gelişmeler bilimi beklememişti.

19. asır başında Fransız Nicolas Appert kaynatılmış ve havayla teması kesilmiş şişelerde besinlerin uzun süre bozulmadan muhafaza edilebileceğini keşfetti. Çok geçmeden metalle kaplanmış konserveler kullanıma girdi. Bu icat şehir hayatının gelişmesi açısından hayati öneme sahipti; ama ne Appert ne de onun açtığı yolda ilerleyen diğerleri, bu yöntemin neden işe yaradığını bilmekteydi. Aradan uzun zaman geçtikten sonra, Louis Pasteur kaynatılan besinde mikroorganizmaların rolünü keşfetti.

1860'lar civarında teknolojik icatlarda bilim daha fazla devreye girmeye başladı. İlk endüstriyel bilim kimyaydı. Kimyasal fenomenlerin daha iyi anlaşılması yeni endüstri tekniklerinin ve daha önemlisi yeni maddelerin ve bütünüyle yeni ürünlerin-eşyaların yolunu açtı. Fizik kimyadan geride kalmadı. Elektrik ve telekomünikasyonu ortaya çıkardı. Thomas Edison bir

bilim adamı olarak değil bir telgraf operatörü olarak eğitilmişti. 1876'da New Jersey eyaletinde Menlo Park'ta efsanevi "icat fabrikasını" kurdu. Burada bilim adamlarını istihdam etmeye başladı ve onları endüstriyel problemleri çözmeye sevk ve teşvik etti. Edison'un tesisi, ilk endüstriyel araştırma laboratuvarıydı.

Bütün bunlar ekonomik kalkınmayla teknolojik icat ve gelişme arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak binlerce yıl süren ekonomik durgunluk ile modern hızlı icat ve büyüme çağı arasındaki geçiş, bilimin teknoloji için kullanılmasından tam bir asır önce meydana geldi. Ayrıca, Batı bilim alanında 17. yüzyılın başlangıcında dünyanın diğer kesimlerinin çok önüne geçmişti ama hâlâ öbür toplumlardan daha zengin olmaktan uzaktı. Gerçek bir büyüme dalgası görmek için 150 yıl daha bekleyecekti.

Parlak dönemlerinde Antik Yunan da bilimde üstündü. Aristo ve öğrencilerinin bilgisi asla ekonomik alanda uygulanmadı. Romalılar geleneği sürdürdü. Erken Orta Çağ Avrupa'sının barbarlarından çok daha ileride olan Romalılar, bugün pek çok kimsenin eski komünist ülkelerde büyümenin ön şartı olarak gördükleri şeyi, fiziki altyapıyı ve hukukun egemenliğini tesis ettiler. Mamafih teknolojik icat bakımından Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki beş veya altı "karanlık" çağ boyunca imparatorluğun en parlak devirlerinde kazanılanlardan çok daha fazlası kazanıldı. Bir örnek: Orta Çağ'ın ilk dönemlerindeki en önemli icatlardan biri, atlar koşuldukları arabayı belirli bir seviyede kuvvetle çektiklerinde onları neredeyse yarı boğulma durumuna getirmeyecek olan at hamudu idi. Olgun, sofistike Romalılar bu mâniayı ve onunla beraber gelen zayıf (kırılgan) arabaları ve ağır taşıma imkânlarından mahrumiyeti asırlar boyunca kabullenmek zorunda kalmışlardı.

Fakat bütün bunlardan daha büyük bir muamma vardır: 1400'den sonra Çin'in ekonomik yönden gelişmemesi. Başka bir açıdan, bu, bilim ve teknolojinin müstahkem, kendi kendini sürdüren, doğal olarak kendiliğinden hızlanan bir daire teşkil ettiği görüşüne en büyük darbeyi indirmektedir. 15. yüzyılın başlangıcında Çin'in bilimde olduğu gibi teknolojide de üstünlüğü göz kamaştırıcıydı. Ekonomi endüstrileşmenin hududundaydı. Çiftçilik teknolojik olarak ileriye; gelişmiş hidrolik mühendisliği, hünerli sabanlar ve diğer aletler, değişik doğal ve suni gübreler ve dikkatle vesikalanmış veteriner ilaçları kullanılmaktaydı. Yüksek ısı fırın gerektiren demir dökümü işlemi Çin'de MS 200'lü yıllarda başlamıştı; Avrupa'da ise bundan 1500 yıl sonra devreye girdi.

Çin, kâğıdı, kâğıt fikrinin Batı'ya ulaşmasından bin yıl önce icat etti. Batı Avrupa'da ortaya çıkmasından dört asır önce, 8. asırda, matbaayı bulmuştu

ve baskı işlemi yapıyordu. 11. yüzyıla gelindiğinde ise Çin’de baskı işleminde bir tür hareketli harfler kullanılmaktaydı. Avrupalı Johannes Gutenberg asırlar sonra matbaa fikrine (ve onun metal türüne) ulaştı. Daha ilginç olanı, Çinliler, 200 yılları civarında, Avrupa’da 12. asra kadar kullanılmamış hoş bir icat olan tek tekerlekli el arabasını düşünmüştü. Orta Çağ Avrupa’sının hayal ettiği atları boğmayan at hamudu Çin’de MÖ 250’de kullanımdaydı. Bunlara patlayıcıları, gemi dizaynını, saat yapımını, silah yapımını ve diğerlerini de ekleyince Çin’in üstün olduğu alanların listesi iyice kabarmaktaydı.

Ancak 1400’ü izleyen zamanlarda, Çin’in teknolojik ilerleyişi yavaşladı. 1600’de Çin Batı Avrupa’nın gerisine düşmüştü. 1800’e gelindiğinde açık iyice genişlemişti. Çinlilerin atmosfer baskısını Batı’dan önce anladığı söylenmektedir, fakat buhar makinesini geliştirememişlerdir. Dönen teker Çin’de aşağı yukarı Avrupa ile aynı zamanda belirdi; fakat Avrupa’ya dönen maçunayı ve endüstriyel tekstil üretimini kazandıran olgunlaşmalar-detaylar Çin’de ortaya çıkmadı. Bazı durumlarda vuku bulan şeyler durgunluktan kötüydü: Fikirler kayboldu. Su Song’un 1086’daki “büyük kozmik makine”si -13 metre yüksekliğinde, su enerjisi ile çalışan, zamanı ve ayın ve gezegenlerin konumlarını izleyen mufassal saat- 16. asra gelindiğinde unutulmuştu.

Kısacası, bilim ve teknoloji ilerleyebilir ve sonra da durabilir. Aynı şey İslam coğrafyasında da vuku buldu. 1200’lere kadar büyük bir gelişme gösteren bilimler daha sonra durakladı. Batı Avrupa’da 17 ve 18. yüzyılda olan ve daha öncesinin Batı Avrupa’sında, 1400’den sonra Çin’de veya 1200’den sonra İslam dünyasında olmayan şey neydi? Bu soruya daha sonra cevap vereceğiz. Şimdilik altını çizmemiz gereken, teknolojik gelişmenin ekonomik ilerlemeye katkıda bulunduğu, bilimin teknolojik gelişmeye katkısının son zamanlara kadar epeyce sınırlı kaldığı ve teknolojik gelişmenin de başka şartlara ve faktörlere bağlı olduğudur.

Ekonomik Gelişmenin Ardındaki Faktör: Kurumsallaşmış Özgürlük

Önceki sayfalarda aktarılan bilgiler ve yapılan tahliller ekonomik gelişmede hangi faktörlerin etkili olmadığını, etkili olsa bile tek sürükleyici olmadığını anlamamıza yardım etti. Şimdi dikkatlerimizi ekonomik kalkınmayı sağlayan faktörlere yöneltebiliriz. Bu faktörleri bir ana faktörde birleştirip ona kurumsallaşmış özgürlük adını verebiliriz. Bu kısımda önce kurumsallaşmış özgürlüğü açıklayacak, ekonomik gelişmeyle ilgisini gösterecek ve sonra kurumsallaşmış özgürlüğün açılımlarını veya alt faktörlerini ele alacağız.

Özgürlük genel olarak negatif özgürlük ve pozitif özgürlük başlıkları altında ele alınır. Ancak esas itibarıyla özgürlük denen şey negatif özgürlüktür. Negatif özgürlük insanların diğer insanlardan gelen keyfi engellemelerle karşılaşmadan hayattaki tercihlerini yapabilmesi ve bu tercihlerin peşinden gidebilmesidir. Özgürlük sahibi insanlar inanacakları ve takip edecekleri değerleri, hayat tarzını ve işleri-meslekleri seçme ve tercihlerinin peşinden gitme hakkına sahiptir. Özgürlük daha spesifik olarak ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, seyahat etme ve yerleşme özgürlüğü, mülkiyet edinme ve mülkiyetini istediği gibi kullanma özgürlüğü, meslek seçme ve mesleği icra etme özgürlüğü gibi isimler altında yansır ve kullanılır. Ekonomik özgürlük deyince insanların özgürlüklerini ekonomik faaliyetlerinde kullanma hakkını anlamak gerekir (Yayla, 2015).

Özgürlük ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki önceleri daha çok teorik seviyede temellendirilmekteydi. Son yıllarda iki olgu arasındaki ilişkiyi ölçme çalışmalarında büyük mesafe katedildi ve ekonomik özgürlük endeksleri ortaya çıktı. Hâlihazırda biri ABD’de *The Wall Street Journal* gazetesi ve Heritage Foundation tarafından diğeri Kanada’da yerleşik Fraser Institute tarafından hazırlanan iki özgürlük endeksi vardır. Bu iki endeks birbirine yakın sonuçlar vermektedir. İtibarlı iktisatçı akademisyenler James Gwartney (Florida State University) ve Robert Lawson (Capital University) tarafından derlenen ve birçok ülkeden mahallî düşünce kuruluşlarının veri desteğiyle Fraser Institute için hazırlanan endeks ekonomik özgürlükle ekonomik gelişme arasında bariz ve kuvvetli bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, gözleme dayalı (ampirik) veriler, ekonomik özgürlükler ile başlıca refah göstergeleri (kişi başına gelir, iktisadî büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, temiz suya erişim, bebek ölümlerinin azlığı, temiz çevre, siyasi haklar ve özgürlükler) arasında pozitif bir korelasyonun var olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, yoksulluğu azaltıp refah düzeyini yükseltmek isteyen ülkelerin ekonomik özgürlüklerin gelişmesine; bu bağlamda serbest ticaret, sağlam para, özel mülkiyet, sınırlı devlet ve sağlam hukuk sistemi gibi kurumların hayata geçirilmesine önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Gwartney ve Lawson’un hazırladığı endeks ekonomik özgürlüğün temel unsurları olarak kişisel tercih, gönüllü mübadele, rekabet etme özgürlüğü ve kişinin ve mülkiyetin korunmasını ele almaktadır. Araştırmalarda 141 ülkenin yer aldığı endeksi hazırlamak için, şu 5 temel alanda 38 makroekonomik ve hukuki göstergeye bakılmaktadır.

1. Devlet harcamalarının hacmi ve vergi politikası (devletin büyüklüğü)
2. Mülkiyet haklarının hukuki statüsü ve korunması (hukuk devleti)
3. Sağlam paraya ulaşma imkânı (parasal istikrar)
4. Uluslararası ticaret yapma özgürlüğü (serbest ticaret)
5. Kredi piyasası, emek piyasası ve müteşebbislik üzerindeki kontroller (regülasyon)

Economic Freedom of the World (Dünya Ekonomik Özgürlüğü; kısa adı: EFW) adı verilen endekste ülkelere 0'dan 10'a kadar bir skalada not verilmektedir. 10 maksimum özgürlüğe tekabül etmektedir. 2009 yılı endeksine göre, dünya nüfusunun %95'ini kapsayan toplam 141 ülke arasında ilk ona giren ülkeler ve 10 üzerinden aldıkları puanlar aşağıda belirtilmiştir:

1. Hong Kong	8,97
2. Singapur	8,66
3. Yeni Zelanda	8,3
4. İsviçre	8,19
5. Şili	8,14
6. ABD	8,06
7. İrlanda	7,98
8. Kanada	7,91
9. Avustralya	7,89
9. İngiltere	7,89

Her yıl küçük bazı değişiklikler olsa da birçok ülke endekste üst sıralardaki yerini korumaktadır. Ekonomik özgürlükte en başta gelen bu ülkeler, Hong Kong ve Singapur hariç, siyasal özgürlüklerde de en önde gelen ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye bazen görece iyileşen, bazen kötüleşen bir performansa sahip olmakla birlikte, endekste hâlen arzu edilir bir konumda olmaktan çok uzaktır.

Mesela 2009 yılı itibarıyla dünyanın 17., Avrupa'nın 6. büyük ekonomisi olan Türkiye, ekonomik özgürlükler sıralamasında 141 ülke arasında 88. sırada bulunmaktadır. Yukarıda sözü edilen beş temel kategori içinde Türkiye'nin görece en iyi olduğu alan, devletin büyüklüğüdür (21. sıra). Bunu mülkiyet hakları (70. sıra), serbest ticaret (96. sıra), regülasyonlar (121. sıra) ve sağlam para (122. sıra) izlemektedir. Dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olmayı hedefleyen bir ülke için bunun hiç de övünülecek bir performans olmadığı açıktır. Kısacası Türkiye'nin ekonomik özgürlük endeksinin her bileşeninde katetmesi gereken daha bir hayli mesafe bulunmaktadır.

Ekonomik Özgürlükler Endeksi Adam Smith'in doğal özgürlük modeli denen modelinin şu temel unsurlarını doğrulamaktadır.

1. Ekonomik bakımdan özgür ülkeler daha çabuk büyür.
2. Yüksek ekonomik özgürlük seviyesine sahip düşük gelirli ülkeler, düşük ekonomik özgürlük seviyesine sahip düşük gelirli ülkelere göre daha hızlı büyümeye meyillidir.
3. Bir ülke büyüyecek ve yüksek gelir seviyesine ulaşacaksa mülkiyet haklarını garantiye alan ve sözleşme yapan tarafları sözleşme hükümlerine uymaya zorlayan bir hukuki yapı ve hukukun hâkimiyeti vazgeçilmezdir. Gwartney bu noktayı şöyle ifade etmektedir: "Anlaşıyor ki hukuk sistemi -hukukun hâkimiyeti, mülkiyet haklarının güvencede olması, bağımsız yargı ve tarafsız bir mahkeme sistemi- devletin en önemli fonksiyonudur, hem ekonomik özgürlüğün hem sivil toplumun temel unsurudur ve istatistiksel olarak diğer değişkenlerden daha önemlidir."

Endeks Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu'da birçok ülkenin iyi bir hukuk sistemine sahip olmadığına ve bu yüzden yozlaşma, güvencesiz mülkiyet hakları, uyulmayan sözleşmeler ve aşırı ve tutarsız regülasyonlardan sıkıntı çektiğine işaret etmektedir. Pazar ağının muazzam faydalarının -ticaretten, uzmanlaşmadan, pazarların genişlemesinden ve kitle üretim tekniklerinden doğan kazançlar- sağlam, güvenilir bir hukuk sistemi olmadan elde edilemeyeceğini göstermektedir. Gwartney ve Lawson'un ortak kanaati şudur: "Ekonomik özgürlük kişi başına gelir, ekonomik büyüme, daha uzun ömür beklentisi, daha az bebek ölümü, demokratik kurumların gelişmesi, sivil ve politik özgürlüklerin tesisi ve diğer arzuya şayan ekonomik sonuçlarla pozitif olarak bağlantılıdır."

Esasen bu noktalar, sağlam bir metodolojiye ve çok zengin bir veri tabanına dayanan ekonomik özgürlük-ekonomik gelişme endeksleri ortaya çıkmadan

önce de bilinmekteydi. 14. asırda İbn-i Haldun ılımlı bir vergilemenin, kamu otoritesinin insanların hayatına fazla müdahale etmemesinin, iş bölümünün ve serbest ticaretin önemine *Mukaddime* adlı ölümsüz eserinde işaret etmişti. Ondan dört asır sonra bu sefer Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'nde bir ülkenin barbarlık içinde yaşama seviyesinden uygarca yaşama seviyesine yükselmesi için çok fazla şey gerekmediğini, sadece ılımlı bir vergi sistemine ve iyi işleyen bir adalet mekanizmasına ihtiyaç olduğunu, geriye kalan şeylerin kendiliğinden doğacağını vurguladı. Sistemine “doğal özgürlük sistemi” adını verdi.

18. yüzyılda patlak veren ve günümüze kadar uzanan gelişmeler bu iki filozofu doğruladı. Bilhassa 20. yüzyıl dünyası bu filozofların görüşlerinin sınanması için bir laboratuvar gibi çalıştı. Sonuç kesindi: Ekonomik özgürlük ekonomik gelişmenin altında yatan ana faktördür. Ekonomik özgürlüğü boğan ve komuta ekonomisi kurmaya yönelen her ülke geri kaldı, ekonomik özgürlüğe önem veren ülkelerin kalkınma ve gelişme seviyesine yaklaşılamadı.

Kurumsallaşmış Ekonomik Özgürlüğün Unsurları

Ekonomik özgürlüğün birçok bileşeni vardır. Bunların ele alınıp açıklanması hem ekonomik özgürlüğün ne olduğunun daha iyi kavranmasına hem de niçin ve nasıl ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Özel Mülkiyet

Özel mülkiyet insanların maddi şeyler -eşyalar, nesneler- üzerinde diğer insanları onları kullanmaktan dışlayan tasarruf hak ve yetkisine sahip olmasıdır. İnsanlar, iki yolla mülkiyet sahibi olabilir. İlk olarak sahipsiz nesneler üzerinde, onları bulmak ve kendi varlıklarını (emeklerini, çabalarını) o nesnelere katmakla özel mülkiyet hakkına sahip olurlar. İkinci olarak, başkalarına ait mülkiyeti, onların sahibinin rızasına dayalı ticari ilişkilerle ve hediye verilme yollarıyla mülk edinirler. Özel mülkiyet, edinilebilecek nesnelerin kıt olmasının bir sonucudur. Başka bir deyişle, kıtlık sorununa verilen bir cevaptır. Yeryüzünde bir cennet olsaydı ve herkes istediği her şeye dilediği miktarda ve istediği anda sahip olma imkânına sahip bulunsaydı özel mülkiyet müessesesi doğmazdı.

Özel mülkiyet ne hırsızlıktır ne de ahlak dışıdır. O ahlaka ve erdemliliğe uygundur ve aynı zamanda bütün insanlığa faydalı bir kurumdur. Özel mülkiyet ekonomik hayatta iktisadî girişkenliği teşvik eder, üretkenliğe ilaveten barışın, iş birliğinin ve hukukun ortaya çıkıp gelişmesine katkıda bulunur

(Bethell, 1998). İnsanlar özel mülkiyet olmadan varlıklarını sürdüremez, insani potansiyellerini gerçekleştiremezler. Özel mülkiyet olmadan özgür de olamazlar. Özel mülkiyet olmadan insanların diğer insanların müdahalesine kapalı özel alanı tanımlanamaz ve korunamaz. Bundan dolayı, özel mülkiyete düşman filozoflar özel mülkiyet aleyhine ne söylemiş olurlarsa olsunlar ve özel mülkiyeti kaldırma iddia ve hedefiyle yola çıkan siyasi sistemler ne yapmış olurlarsa olsunlar, insanlar özel mülkiyetten vazgeçmemiştir ve vazgeçmeyecektir. İstese de vazgeçemeyecektir, çünkü insan tabiatında mülkiyet edinme eğilimi ile yaratılmıştır veya binlerce yılın sonunda bu eğilim kültürel olarak insan tabiatına gömülmüştür. Bu yüzden özel mülkiyet her zaman her yerde *de facto* olarak, yani fiilî olarak var olmuştur. Ancak ekonomik özgürlük için önemli olan özel mülkiyetin *de jure* olarak da var olmasıdır; yani hukukun onu tanıması ve koruması, onun klasik fonksiyonlarını tam olarak yerine getirebilmesi için şarttır. Başka bir deyişle, özel mülkiyetin hukuki olarak tanınması ve koruma altına alınması ekonomik özgürlüğün ilk şartıdır. Özel mülkiyeti kabul etmeyen ve korumayan hukuk sistemleri hukuk sistemi adını almaya bile layık değildir ve insanlığa fayda sağlamaz, zarar verir (Lal 2006, s. 186-196).

Mübadele ve İş Bölümü

İnsanların vasıfsız-vasıflı emeklerini ve mülklerini serbest iradeleriyle ve gönüllü olarak uygun gördükleri şekilde değiş tokuş edebilmeleri ve istedikleri alanda münasip gördükleri biçimde kullanabilmeleri mübadeleyi ve iş bölümünü ortaya çıkartır. Sadece nesneler ve eşyalar değil, insanların emekleri ve becerileri de onların mülkiyetindedir. İnsanlar emeklerini karşılıklı değişebilir veya gönüllü faaliyetlerde olduğu gibi kişi, grup ve kurumlara bağışlayabilirler. Biz arkadaşımıza evinin çatısını çatmasına yardım ederiz, o da bizim tarlamızı sürmemize. Böylece emeklerimizi mübadele etmiş oluruz. İstersek haftanın bir gününü bir hastanede gönüllü temizlik yaparak geçirir ve böylece bir sağlık kurumu üzerinden tedavi görenlere emeğimizi bağışlamış oluruz.

Mübadeleler eşyalar üzerinden de gerçekleştirilir. Paranın olmadığı veya devreye sokulmak istenmediği durumlarda mala karşı malla, yani takas yoluyla mübadele gerçekleştirilir. Zamanımızda bir malın para ödenerek alınması yoluyla mübadele yapılır. Bunların hepsi meşrudur. Mübadelelerin engellenmesi ekonomik özgürlüğe darbe vurur.

Kişiler bilgi, beceri ve emeklerini seçtikleri işe-mesleğe yöneltmeye de hak sahibidir. Hiçbir meslek hiçbir grubun tekeline verilemez. Her insan, genel meslek şartlarına uymak şartıyla, her mesleği yapma hakkına sahiptir. Bir

mesleğe girip onu yapmada zaman harcayanlar, yine kurallara uymak şartıyla, meslek değiştirebilir. Bunun sonucu iş bölümüdür. Devletin belli meslekleri belli kesimlere tahsis etmesi veya belli kesimlerin belli meslekleri yapmasını engellemesi özgürlüğe aykırıdır (Acar, 2010).

Rekabete Girme Hakkı

Müteşebbis bireyler sahip oldukları ekonomik faktörleri, aynı faktörlerle sahip kimselerden daha etkili kullanma arayış ve çabasına girme hakkına sahiptir. Bundan, sonuçta aynı sektörde faaliyet gösteren kişiler ekonomik olarak zarar görecektir olsalar dahi engellenemezler. Devlet bireylerin rekabete girmesini engelleyemeyeceği gibi, sektöre daha önce girmiş bireyler de birleşerek (kartel kurarak) yeni girişleri engelleyemezler.

Rekabete girme hakkı ekonomik özgürlüğün önemli bir unsurudur (Skousen, 2009, s. 177 vd.). Rekabet, aleyhine çok şey söylenmesine rağmen, insani hayatın bir gerçeğidir. Sadece ekonomide değil hayatın diğer birçok alanında da yaşanan bir gerçektir. Ekonomide rekabet bir “kamusal iyi”dir. İşlerin daha iyi ve daha az masraflı yapılmasına giden yoldur. Kısa vadede bazı kişi ve kesimlere zarar verse bile, toplamda ve uzun vadede tüm topluma hatta bütün insanlığa faydalıdır. Rekabetin özelliği, siyasi olarak anlaşmazlık yaratan sosyal bir iklim yerine iş birliğini teşvik eden bir ortam yaratması ve insanların kendini gerçekleştirmesini kolaylaştırmasıdır. Ekonominin tümünde rekabet ve girişim ortamı bir kamu malıdır. Rekabetin faydaları rekabet edilen sektörün çok ötesine yayılır. Bu yüzden, devlet rekabeti korumak zorundadır. Bunun anlamı devletin korumacılık yapmaması, tüm vatandaşlar için özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü evrensel kurumlarını koruması ve imtiyazlar, teşvikler, özel vergilendirmeler ve bunlara benzer piyasa sürecini bozucu müdahalelerle vatandaşlar arasında ayrımcılığa gitmemesidir.

Sözleşme Serbestisi

Ekonomik özgürlüğün çok önemli bir parçası sözleşme serbestisidir. İnsanlar (veya insan birlikleri-firmalar) birbirleriyle ekonomik muhtevalı, anlık veya vadeli, anlaştıkları şartlara bağlı, alışveriş taahhütlerine girebilirler. Bunun için sözleşme yapabilirler. Yüz yüze ilişkinin yoğun olduğu ve tarafların birbirini şahsen bildiği durumlarda sözleşmeler sözlü olabilir. Ancak günümüz dünyasında daha çok yazılı sözleşmeler yoluyla ekonomik ilişkiler gerçekleştirilmektedir. Yazılı sözleşmeler ihtilafların hukuk yoluyla çözülmesi bakımından taraflara büyük avantajlar sağlamaktadır.

Serbest İç ve Dış Ticaret

Serbest ticaret ekonomik özgürlüğün çok önemli bir gereğidir. Üreticiler ve tüccarlar, ürettikleri veya ticaretini yaptıkları ürünleri hem ülke içinde hem de dünya pazarlarında ticareti engelleyici kayıt ve kısıtlamalarla karşı karşıya bırakılmadan serbestçe satabilmelidir. Alanlar da serbestçe alabilmelidir. İnsanlar ticaret yapma yolunda doğal bir eğilime sahiptir. İnsanların sadece refahı değil, bazı durumlarda bekası bile ticaret yapabilmelerine bağlıdır.

Serbest ticaret bir ideoloji veya inanç meselesi değil bir pratik meselesidir. Tarihî kayıtlar nettir: Ekonomiler daha açık hâle geldikçe daha hızlı büyümektedir. Fakir ülkeler dış dünyayla temasa girdikçe, özellikle kendilerinden daha gelişmiş ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirdikçe ekonomik büyümeyi sağlayabilmektedir.

Fakir ülkelerin ticaret yapmasını küçümseyen ve onların gelişmesini dış yardıma bağlayan yaklaşımlar bariz hatalar içindedir. Her şeyden önce, dış yardım ile ekonomik gelişme arasında kurulan bağ tarih dışıdır. Bir zamanlar her coğrafya fakirdi. İlk kalkınan ülkeler aldıkları dış yardımlar sayesinde kalkınmadı. Afrika'nın yardım yağdırılan ülkeleri yerinde sayarken, hatta hem nispi hem mutlak anlamda geriye giderken Uzak Doğu Kaplanları ticaret sayesinde hızla büyümüşlerdir. Afrika'nın en çok yardım alan ülkeleri Zimbabve ve Zaire, aynı zamanda kıtanın en fakir ülkeleridir. O yüzden, fakir ülkelerin kalkınması için onlara yardım yağdırmak yerine ticarete katılmalarını sağlamak daha doğrudur.

Ekonomik özgürlük ülke içi ticaretin de ülkeler arası ticaretin de serbest olmasını gerektirir. Nasıl ki bir insan tek başına her ihtiyacını karşılayamazsa ve diğer insanlarla alışveriş ilişkisine girmesi gerekirse bir kasaba da bir şehir de bir ülke de aynı durumdadır. İhtiyaçların giderilmesi, daha etkin ve daha iyi şekilde karşılanması, ihtiyaç giderilmesine süreklilik kazandırılması, ticarete bağlıdır. Serbest ticaret, aynı zamanda, insanlar arasında sosyal ilişkileri geliştirir; ülkeler arasında barışı teşvik eder.

Makul ve Adil Vergileme

Ekonomik özgürlüğün bir diğer unsuru makul ve adil vergileme yapılması ve vergi idaresinin etkin çalışmasıdır. Makul vergileme vergilemenin cezaya dönüşmemesini, vergi oranlarının çok yüksek olmamasını gerektirir (Lal, 2006, s. 248). Vergi almak vatandaşın varlığının bir parçasına el koymaktır. İşçiden alınan vergi onun emeğinin bir kısmının devlete geçmesine sebep olur. Mal sahibinden alınan vergi, malın bir kısmını sahibinden zorla alıp devlete aktarır.

Vergileme güvenlik, savunma, adalet dağıtımı gibi kamusal fonksiyonların yerine getirilmesini ve tapu kayıtlarını tutma, nüfus sicillerini muhafaza etme, bazı alt yapıları tesis etme gibi hizmetlerin yürütülmesini finanse etmek için yapılır. Bunlara yetecek ölçüde vergileme yapılmalıdır. Fazlası vatandaşın ekonomik varlıklarının haksız ve gereksiz yere devlete verilmesi anlamına gelir. Bu, İbn-i Haldun'un da vurguladığı gibi, vatandaşların çalışma ve üretme müşevviklerini ortadan kaldırır. Zenginlik üreten süreci sekteye uğratır.

Vergi vatandaş ve devlet arasında bir ekonomik ilişki olmaktan ibaret değildir; aynı zamanda bir vatandaşlık bağıdır. Bu yüzden, vergi oranları düşük tutulmalı ama vergi istisnaları tamamen ortadan kaldırılmalıdır. Herkes gücü oranında vergi vermelidir. Vatandaşlar ve sektörler arasında keyfi vergileme ayrımcılıklarına gidilmemelidir.

Vergi idaresi etkin çalışmalı ve kendini vergi mükellefinin efendisi olarak görmemelidir. Vergi memurları vatandaşa kötü gözle bakmamalı, vatandaşın işini yokuşa sürmemeli, ona yardımcı olmayı ve işini kolaylaştırmayı ilke edinmelidir. Vergi oranları çok sık değişmemeli ve gizli vergiler konmamalıdır. Vergi tahakkuku ile vergi tahsili süreci çakıştırılmamalı, araya zaman konmalıdır. Vergi ile temsil ilkesi arasındaki bağ gözden kaçırılmamalıdır. Vergiler mutlaka kanunla koyulmalı, hükûmetlere vergi oranlarıyla diledikleri gibi oynama yetkisi tanınmamalıdır. Vergi oranları sık sık değişmemeli, bir teşebbüse girişenler vergiyle ilgili olarak önlerini görebilmelidir.

Hukukun Hâkimiyeti

Sadece ekonomik özgürlüğün değil genel olarak özgürlüğün en önemli şartlarından biri hukukun hâkimiyetidir. Hukukun hâkimiyeti özgürlükçü demokrasinin de ön şartıdır. Hukukun hâkimiyetinin şekil ve öze ilgili gerekleri vardır. Şekille ilgili gerekler şöyle sıralanabilir: Hukuk kuralları genel, soyut ve eşit olmalıdır. Herkesi kapsmalı ve herkese eşit olarak uygulanmalıdır. Vatandaşlar ve vatandaş kesimleri arasında pozitif veya negatif ayrımcılık yapmamalıdır. Açık ve aleni olmalıdır. Geriye yürümemelidir. Hukuk kurallarını adalet dağıtımında uygulayan mahkemeler bağımsız ve tarafsız olmalıdır. Mahkemeler kendi kendilerine harekete geçememeli, dışarıdan harekete geçirilmelidir. Kimse kendi davasının yargıcı olmamalı, tabii hâkim ilkesine uyulmalıdır. Adil yargılanma ve engelsiz savunma yapma haklarına saygı gösterilmeli, kanunsuz suç olmamalı ve yorum ve benzetme yoluyla suç ihdas edilmemelidir.

Hukukun hâkimiyetinin esasla ilgili şartları ise şunlardır: Hukuk kuralları evrensel hukuka uygun olmalı, onlarla çelişmemelidir. İnsan hak ve özgürlüklerini tanımalı ve onlara saygı göstermelidir. Hayat, hürriyet, mülkiyet haklarını ve onların bileşimi olarak toplumda tezahür eden din ve vicdan, ifade, seyahat ve girişim özgürlüklerini budamayı değil korumayı ve geliştirmeyi hedef almalıdır (Yayla, 2018).

Hukukun hâkimiyetinin olmadığı bir yerde insanlar canlarının ve mallarının kriminal bireylerin ve ceberut devletin tasallutundan emin olduğuna inanamazlar. İstikbale güvenle bakamazlar. Yatırımdan ve girişimcilik faaliyetlerinden uzak dururlar. Kendilerini güvene değil güvensizliğe dayanan; iş birliği değil ayrışma ve uzaklaşma üreten sosyal ve ekonomik ortamlarda bulurlar. Bu yüzden ekonomik özgürlüğe sahip olamazlar. Ekonomik özgürlüğün olmadığı toplumlarsa ekonomik bakımdan gelişemezler.

Sağlam Para

Para kendi başına bir tüketim veya yatırım malı değildir ve kendi başına bir zenginlik yaratmaz. O bir mübadele, tasarruf ve kıymet ölçme aracıdır. Para, bir makine parçalarının birbirini tahrip etmeden çalışmasını sağlayan yağ gibi, ekonomik faaliyetleri kolaylaştırır. Ekonomik özgürlük sağlam parayı gerektirir. Para kendiliğinden ortaya çıkmış olmasına rağmen günümüzde devletler paranın patronu konumundadır. Parayı devletler çıkarır. Para devletler tarafından hem egemenlik aracı olarak kullanılır hem de ekonomiye müdahale aracı olarak. Para çıkarma yetkisine sahip olmaları devletlerin parayla diledikleri gibi oynayabilecekleri anlamına gelmez. Para istikrarlı olmalı ve emisyonundaki para miktarıyla keyfi biçimde oynanmamalıdır. Mesela sürekli para basmak, enflasyon yoluyla vatandaşın cebinden para çalmak anlamına gelir. Parayla sık sık oynanırsa para klasik fonksiyonlarını kaybeder, insanlar önlerini göremez hâle gelir. Belirsizlik yatırımcılığı, girişimciliği ve üretkenliği caydırır (Lal 2006, s. 95-97).

Sınırlı, Sorumlu, Demokratik Devlet

İnsan toplulukları devletleri efendileri olsun diye değil kendilerine hizmet etsin diye kurmuştur. Yani beşerî varoluşta insan devletten önce gelmektedir. Bu yüzden, devletler sınırlı görevleri yerine getirmekle mükellef kılınmıştır. Kendilerine çizilen sınırların dışına çıkmaları durumunda insanlara zarar vermeleri kaçınılmazdır (Lal, 2006, s. 175-177).

Her insan kendi yolunda kendi iyiliğini arama, kendine yönelik saldırılara karşı nefsi müdafaa yapma, verilen zararların tazminini isteme hakkına sahiptir. İnsan toplumları kalabalıklaştıkça bu hayati fonksiyonların insanlar tarafından bizzat ifa edilmesi yerine aracı ve emanetçi kurumların bu amaçla tesis edilmesi yoluna gidilmiştir. Devlet bir emanetçidir. Devletin güç temerküz alanı olmaması için de yasama, yürütme ve yargıyı birbirinden bir ölçüde ayırıp ayrı ayrı organlara verme anlamında kuvvetler ayrılığı tesis edilmiştir. Ancak bu üç kuvvet de insan hakları lehine sınırlandırılmıştır.

Devlet otoritesinin meşruiyeti insanların ona itaat etmeyi kabul etmesinden kaynaklanır. Bu kabulün açık bir şekilde ve periyodik olarak sergilenmesi gerekir. Bu bizi demokratik sisteme götürür. Demokrasilerde halk (seçmenler) iktidarı belirler. İktidara geçici olarak ve insan haklarını korumayı esas alan anayasa çerçevesinde yürütme yetkisini verir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, hükûmetlerin toplumu değil, devlet teşkilatını idare etme yetkisine sahip kılınmasıdır. Bu yüzden hükûmetler devlet teşkilatını kullanarak ideal birey veya toplum yaratma amacıyla topluma keyfi müdahalelerde bulunamazlar (Yayla, 2018).

Anayasal İnsan Hakları Rejimi

İnsanlar insan olmaları sebebiyle insan hak ve özgürlükleriyle donanmış olarak dünyaya gelir. Devletler bu hakların ne bağışlayıcısıdır ne de onları ortadan kaldırma hak ve yetkisine sahiptirler. Özgür bir ülkede insan hak ve özgürlükleri anayasal koruma altında olmak zorundadır. Ekonomik özgürlük de insan hak ve özgürlüklerinin bir yansımasıdır. İnsan hakları, ancak insan haklarını korumak için, kanunla, ölçülü olacak şekilde ve geçici olarak sınırlandırılabilir. Bir özgürlükçü demokraside hiçbir mülahaza insan hak ve özgürlüklerinden daha önemli olamaz ve onları ortadan kaldırmaya, geçersizleştirmeye gerekçe teşkil edemez.

Sivil Toplum

Sivil toplum, en doğru anlamıyla, kendi hâline bırakılmış toplumdur. Sivil toplumda devletle birey arasında aile başta olmak üzere, cemaat, cemiyyet, dernek vs. gibi birçok ara kurum yer alır. Ekonomik teşebbüsler de sivil toplumun bir parçasıdır. Siyasi otorite (devlet) yeni bir birey ve toplum yaratma hedefi güdemez. Bu amaçla sivil toplum unsurlarını bastırma, budama yoluna gidemez. Ancak güçlü sivil toplumun bulunduğu yerlerde toplumsal barış tesis edilebilir ve bireyler devlet baskısına karşı korunabilir. Ekonomik özgürlük de sivil toplumun olduğu yerde yaşayabilir.

Ekonomik özgürlük aynı zamanda bireyleri ve birey birliklerini güçlendirir ve onları kendilerine bakmaya, inanç ve idealleri için kaynak tahsis etmeye muktedir hâle getirerek siyasi gücü sınırlar ve kontrol eder. Geçimleri devlet otoritesi tarafından sağlanmayan, işleri ve aşları devlet tarafından temin edilmeyen ve kendi ayakları üzerinde durup hayatlarını kendi iktisadî faaliyetleriyle idame ettiren bireylerden oluşan toplum gerçek anlamda özgür toplumdur.

Şeffaf ve Hesap Verir Kamu Yönetimi

Kamu organlarının işleyişi aleni, ilan edilmiş, bilinen ve uyulup uyulmadıkları kontrol edilebilir kurallara dayanmalıdır. Kamusal işler ve gerekçeleri vatandaşlardan gizlenmemelidir. Vatandaşlar kamu görevlilerine onların patronu olduğunu hissettirme imkân ve araçlarına sahip olmalıdır. Gerekğinde idari şikâyet, yargıya başvurma ve nihayet demokratik seçimlerde tercihler yapma yoluyla kamu idaresine, bürokratlara ve siyasetçilere hesap sorabilmelidir.

Sonuç

Ekonomik kalkınmanın mümkün olduğunu tarihî tecrübe ve örnekler ispatlıyor. Her insanın ve ülkenin bunu takip etmeye değer bir hedef olarak gördüğü de malumun ilanı. İktisadî gelişme insan toplumları için büyük öneme sahiptir. Eğer iktisadî gelişme olmasaydı bugün içinde yaşadığımız dünya çok farklı bir yer olur ve insanlar bugünün insanının hayal dahi edemeyeceği kadar kötü hayat şartları altında yaşamaya çalışırdı.

Ekonomik kalkınmanın kurumsallaşmış özgürlükle iç içe olduğu da tarihî örneklerin incelenmesinden anlaşıyor. Bu yüzden hemen her ülkenin ekonomik gelişme sürecinde ileriye doğru yol alması ve bir veya en fazla iki nesil içinde hatırı sayılır bir refah seviyesine ulaşması imkân dâhilinde. Nitekim dünyadaki gelişmeler bu tespiti doğruluyor.

Kurumsallaşmış özgürlük bazı unsurlara sahip. Bunlar özel mülkiyetin tanınması ve korunması, mübadele ve iş bölümü, rekabete girme hakkı, sözleşme serbestisi, serbest iç ve dış ticaret, makul ve adil vergileme, hukukun hâkimiyeti, sağlam para, sınırlı ve sorumlu devlet, anayasal insan hakları rejimi, sivil toplum ve şeffaf ve hesap verir kamu yönetimi olarak ifade edilebilir. Bunların her birinde sağlanacak gelişme ekonomik gelişmeye katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

- Acar, M. (2010). Serbest ticaret, ekonomik özgürlükler ve refah. *Bilgi*, (53), s. 1-28.
- Beisner, E. C. (2013). İkinci bin yılda maddi ilerleme. çev. Atilla Yayla. *Piyasa Medeniyeti* içinde, Ankara: Liberte Yayınları.
- Bethell, T. (1998). *The noblest triumph: Property and prosperitty through the ages*. New York, St. Martin's Press.
- Cox, Michael ve Richard Alm (1999). *Myths of rich and poor: Why we are better off than we think*. Basic Books
- Gwartney, J. ve R. Lawson, (2009). Economic freedom of the world: 2009 annual report. The Freedom Network. Retrieved from <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/EconomicFreedomoftheWorld2009>.
- Lal, D. (2006). *Reviving the invisible hand: The case for classical liberalism in the Twenty-First Century*. New Jersey: Princeton University Press.
- Lebergott, S. (1976). *The American economy: Income, wealth and want*. Princeton: Princeton University Press.
- Moore, S. ve Julian L. Simon (1999). The greatest Century that ever was: 25 miraculous trends of the past 100 years. *Policy Analysis*, Nu. 364.
- Morberg, J. (2020). *Open: The story of human progress*. London: Atlantic Books.
- Rosenberg, N. ve Birdzel, L. E. (1992). *Batı nasıl zengin oldu: Endüstri dünyasının ekonomik değişimi*. çev. Erdal Güven, İstanbul: Form Yayınları.
- Samuelson, K. (2018). *Din ve iktisadî faaliyet*. çev. Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları.
- Skousen, M. (2009). *Mikro iktisat*. çev. Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.
- Snowden, C. (2015). Selfishness, greed and capitalism. London: IEA.
- Taner, Michael D. (2018). *The inclusive economy: Hpw to bring wealth to America's poor*. Washington D. C., Cato Books
- The Economist. (2013). Zenginliğe giden yol. çev. Atilla Yayla, *Piyasa Medeniyeti* içinde(s.75-86), Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, Atilla (der.) (2013). *Piyasa medeniyeti*. Ankara :Liberte Yayınları
- Yayla, A. (2015). *Siyaset bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, A. (2018). *Anayasa teorisine ve hukukuna giriş*. Ankara: Adres Yayınları.